

Stručni članak

Primljeno 17.6.2020, prihvaćeno za objavljivanje 2.10.2020.

Muamer Neimarlija, MA

Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici

muamer_n@yahoo.com

KUR'ANSKA OBILJEŽJA ULOGE EL-KALBA U GENERIRANJU DRUŠTVENE (IN)KOHEZIJE

Sažetak

Iz postavke da je čovjek u bitnom socijalno biće slijedi i misao da je za ljudski razvoj od krucijalnog značaja poticajan društveni ambijent. U suprotnom, sve što pospješuje socijalnu distancu, sukob ili aktivira sile socijalne dezintegracije može se tretirati kao ometajuća varijabla na putu sveobuhvatnog ljudskog progresa.

Dešavanja kojima civilizacija 21. stoljeća svjedoči ukazuju na prijetnju ubrzanog rastakanja lokalnog i globalnog društvenog tkiva. Mnogostruke ovisnosti, porast samoubistava, bračna disfunkcionalnost, tenzije na relaciji pojedinac-zajednica, rasizam i ksenofobija, neosjetljivost na tegobe drugog i drugačijeg, terorizam, kontinuitet ratova, samo su neki primjeri socijalne otuđenosti i rastućeg egzistencijalnog besmisla, na koje ni razvijene zemlje nisu pokazale otpornost. Tendencija intenziviranja socijalne inkohezije nameće zahtjev traženja primjerenog znanstvenog odgovora na zapitanost koji konstitutivni element ljudskog bića i pod kojim okolnostima ima primat u genezi društvene (in)kohezije. U tom smislu, jedan od nedovoljno istraženih faktora društvene (in)kohezije jeste el-kalb, sa stanovišta konstitutivnih izvora islama nezaobilazan agens unutar opće relacije korist-šteta.

Cilj ovog rada je elaboracija i afirmacija sociokohezivnog potencijala el-kalba, čija eksplikacija počiva primarno na unutarkur'anskim relacijama. Iz takvog cilja proistekao je zadatak interpretacije referentnih ajeta, što je dodatno osnaženo relevantnim uvidima iz određenih područja savremene znanosti. Istraživački rezultati potvrđuju da je el-kalb, kao primarni organ ljudskog bića, ishodišni i najznačajniji faktor društvene (dez)integracije i (dis)harmonije. Za potrebe ovog rada korišten je metodološki pristup utemeljen u spoju tradicionalnog i racionalnog tefsira te primjeni metode tematskog tefsira (Halilović, 2015).

Ključne riječi: Kur'an, el-kalb, srce, socijalna kohezija, socijalna inkohezija, zajednička vrijednost.

Uvod

Nomen est omen ili *nomen et omen* (Bednar, 2007) su izreke koje sugeriraju vezu između imena i bitnog svojstva nekog fenomena. Jedna od možda najprikladnijih primjena ovih sintagmi jeste primjer leksičkog ekvivalenta za pojam čovjeka u arapskom jeziku. Naime, jedan¹ etimološki krak arapske leksičke odrednice za čovjeka (*uns*) uključuje značenja: druževnost, druželjublje, društvenost, prisnost, ljubaznost, prijaznost (Halilović, 2012). Ova značenja obuhvataju bitno čovjekovo obilježje – društvenost - kao jedan od esencijalnih kodova ljudskog bića. Također, sociologija tretira čovjeka kao biće kojem je imanentna društvenost, tj. sposobnost pomoću koje čovjek prelazi put od individue do ličnosti te se, na taj način, aktuelizira kao konkretan član zajednice (Žiga i Dozić, 2006:140).

Ostavljajući po strani ljudske relacije prema prirodnom okruženju, društvo se može definicijski lokalizirati na ukupnost međusobnih odnosa članova neke zajednice. Shodno tome, slabljenje ili kidanje socijalnih veza otvara mogućnost da društvo postane zajednica izoliranih jedinki čiji primarni egzistencijalni cilj jeste orijentacija na isključivo vlastitu do(bro)bit. Tada, zapravo, ne možemo govoriti o društvu, kao sociološkom fenomenu, već isključivo o nepovezanom broju individua, za što više nije nadležna znanost o društvu nego, naprimjer, statistika.

Kur'an Časni, međutim, upućuje na socijalnu integraciju kroz višestruko ponovljene zahtjeve za adekvatnom prosocijalnom akcijom. U tom smislu, kao organski faktor koherentnosti socijalnog prostora, u perspektivi kur'anskih relacija, javlja se *el-kalb*. Upravo zato, predmet ovog rada jeste pokušaj deskripcije uloge *el-kalba*, kur'anskim tekstom projiciranog fenomena kao elementarnog agensa društvene kohezije, tj. pojašnjenje povezanosti mentalnih funkcija *el-kalba* i odgovarajućeg društvenog stanja.

¹ Druga etimološka mogućnost vezuje se za izraz *nisjan* (bos. *zaborav, zaboravnost*).

Iz samog naslova evidentan je teološki karakter rada – tema je strukturirana i sagledava se primarno kroz kur'ansku perspektivu. U tom pogledu, navedena sintagma *ku'ranska obilježja*, pored toga što predstavlja tematsko sidro, istovremeno je i osnov tekstualnih ograničenja. A to podrazumijeva da, iako je mjestimično neophodno posegnuti za sociološkom interpretacijom, ambicija nije detaljno reproducirati kompleksne studije znanosti o društvu. Budući da težište rada nije na afirmaciji složenih socioloških uvida i dostignuća, u tekstu su ugrađeni samo elementarni pojmovi sociološke teorije, neophodni za stručnu specifikaciju pojedinih tematskih zapažanja. Kao takvi, ovi elementi reflektiraju dodirne tačke između kur'anskih naputaka i dostignuća savremene znanosti. Ista situacijska limitiranost vrijedi i za upotrebu znanstvenih nalaza iz domena socijalne psihologije.

Rad je podijeljen na uvod, glavni dio sa odjeljcima i završnu riječ. U prvom segmentu glavnog dijela daje se terminološki prikaz ključnih pojmova. U drugom dijelu dovodi se u vezu međusrčana harmonija i socijalna kohezija. Treći dio tretira problematiku međusrčane disharmonije i društvene dezintegracije. Četvrti odjeljak rezerviran je za propitivanje značaja društvenog konzensusa o fundamentalnoj zajedničkoj vrijednosti.

U radu je primijenjena metoda tematskog tefsira (Halilović, 2015), s tim da nisu uzeti u obzir svi kur'anski tekstovi o *el-kalbu*, već su odabrani samo ajeti čija se referentnost veže za pojedine društvene pojave i procese. Korišten je Korkutov (1992) prijevod značenja Kur'ana. Stepent vjerodostojnosti svih navedenih predaja Poslanika, s.a.v.s., je hasen ili sahih. Budući da leksema *el-kalb* nije udomaćena u bosanskom jeziku, a u skladu sa potrebama stilske i pravopisne dotjeranosti teksta, za izraz *el-kalb* povremeno je upotrijebljena riječ *srce* da bi se izbjeglo konstantno ponavljanje i gramatički neadekvatna primjena strane riječi.

Teorijsko polazište ključnih pojmova

Izraz *el-kalb* u Kur'anu časnom javlja se 132 puta, što je nesporan kvantitativni signal koji upućuje na zaključak da se radi o posebno značajnoj pojavi².

² U tradiciji kur'anske egzegeze jedna od osnovnih interpretativnih premisa jeste postavka da je svaka riječ spomenuta u Kur'anu časnom značajna samim time što

Etimologija riječi el-kalb

Etimološka osnova riječi *el-kalb* pruža sliku izrazito plodne lekseme. Prema Muftiću (2017:1416), ovaj termin izrasta iz trokonsonantne baze *kaf*, *lam* i *ba* i referira se na sljedeća značenja: srce, duša, (raz)um, duh, želudac, unutrašnjost, središte, sredina, centar, dubina, glavnina, najbolji dio, jezgra, srž, bit, suština, zrno, sjeme, osobina, medaljon, srčanost, hrabrost, srčika. Muftić (2017:1415), također, navodi da glagolska varijanta obiluje brojnim značenjima, među kojim su i: (pre)okrenuti, prevrnuti, obrnuti, izvratiti, svrgnuti, vratiti, natrag poslati, promijeniti, preinačiti, zamijeniti, premetati, kotrljati, listati, prevrtati, miješati, istraživati i drugo. U tom smislu, imam El-Kurtubi (2013:158) iznosi vlastito zapažanje u vezi razloga upotrebe termina *el-kalb*: "Riječ الْقَلْبُ *el-kalb* (srce) izvedena je iz glagola koji označava prevrtanje i vraćanje na početak. Srce je nazvano ovim imenom zbog brojnih osjećaja i misli koji velikom brzinom prolaze kroz njega i zbog stalnih nedoumica kojima je ispunjeno."

Terminološko određenje el-kalba

U tradicionalnim tokovima tefsirske misli prihvaćeno je da se ovaj termin odnosi na srce, vitalni organ zadužen za cirkulaciju krvi i kiseonika kroz ljudsko tijelo (Eš-Šerif, 2010:17-19). Pored ovog stava, u značajnoj mjeri zastupljeno je i mišljenje da je *el-kalb* središte duhovnog principa i opremljeno intelektualnim i moralnim kvalitetama (Smailagić, 1975:XXXVII). El-Gazali (2005:10) kaže da se riječ *el-kalb* odnosi na pojam koji označava komad mesa oblika šišarke koji je smješten na lijevoj strani prsa, ali da podrazumijeva i nešto istančano i duševno, što predstavlja srž čovjeka³, a vezano je za fizičko srce - suptilni Božiji dar nematerijalne prirode (Hodžić, 2005:26). Na tom tragu, Eš-Šerif (2010:16) ističe da je *el-kalb* božanski poklon neraskidivo povezan sa fizičkim srcem, kao što je povezan i s mozgom i njegovim

je njena funkcija uputa čovječanstvu. Insistiranje, pak, na određenom pojmu kroz višestruko ponavljanje njegovog leksičkog ekvivalenta u Kur'anu, pouzdan je indikator da se radi o iznimno bitnom fenomenu (El-Karadavi, 2012:595).

³ Badri (2017:15) iznosi Gazalijevu koncepciju prema kojoj termini duh (*ruh*), duša (*nefs*) i srce (*kalb*) označavaju jedan duhovni entitet, a da ova terminološka diferencijacija simbolizira različite funkcije koje taj entitet izvršava.

nervnim i osjetilnim reakcijama na način koji je poznat samo Uzvišenom Allahu. Ovaj autor drži da je mjesto *el-kalba* u ljudskim grudima. Bakeri (2009:30-31) smatra da se pojmu *el-kalb* pridaje širok dijapazon značenja u kur'anskom kontekstu te se povezuje sa kategorijom razumijevanja, osjećanja i djelovanja, te da se treba tretirati kao pojam duše. Ahmetović (2013:25) se opredjeljuje za stav da se pod izrazom *el-kalb* misli na poznati organ u grudima čovjeka. U prilog somatskoj prirodi *el-kalba* svjedoči i hadis Muhammeda, s.a.v.s.: (...) *Uistinu, u tijelu ima jedan komad mesa koji, ako bude dobar, cijelo tijelo biva dobro, a ako se pokvari, cijelo tijelo biva pokvareno. To je srce (el-kalb)* (El-Kušejri, 2015b:139)⁴.

Društvo

Sociolozi su dali različita tumačenja o osnovnom sadržaju zajednice - šta to čini neku zajednicu društvom. Pešić i Bazić (2010:197) ljudsko društvo definiraju kao realnu, trajnu zajednicu ljudi, koji zajedničkom djelatnošću i raznovrsnim odnosima u koje stupaju zadovoljavaju svoje individualne i društvene potrebe te razvijaju vlastite i društvene sposobnosti. Žiga i Đozić (2006:127-128) društvo razumijevaju kao različite oblike zajednosti ljudskog življenja, koji se razlikuje od života u zajednici drugih živih vrsta, a čiji osnovni elementi jesu ljudi, ljudski proizvodi i ljudska ponašanja. Prema istim autorima društvo je "proizvod uzajamnih djelatnosti ljudi", a društvenost je "sadržajnost relacija između društvenih činilaca (pojedinaca, grupa). Ona se nalazi u odnosima, relacijama, vezama, kao unutarinja, nužna sposobnost pojedinačnih elemenata (činilaca) društva, da međusobno stupaju u raznovrsne odnose" (Žiga i Đozić, 2006:140). Šijaković (2008:36) vidi društvo, između ostalog, kao: 1) totalitet društvenih pojava, procesa i odnosa, 2) proizvod uzajamne djelatnosti ljudi – socijalne interakcije i 3) složenu ljudsku zajednicu nastalu na bazi potreba i interesa. Isti autor razvija teorijsku ljestvicu opće klasifikacije

⁴ Za potrebe ovog rada nije presudna rasprava o (ne)materijalnoj prirodi *el-kalba*, budući da je namjera prikazati njegovu socijalnu referentnost. Stoga, zadržavajući se na etimološkoj razini upotrebe izraza *el-kalb*, pri čemu riječ *srce* predstavlja njegovu inačicu u bosanskom jeziku, ostavljamo prostor da sve navedene terminološke opcije budu relevantne.

društava navodeći kategorije općeg, posebnog i pojedinačnog društva. "Posebno društvo uključuje zajedničke karakteristike koje su dominirale (dominiraju) kod većeg broja pojedinačnih društava u određenom dužem vremenskom periodu i širem prostoru." (Šijaković, 2008:37)⁵. Sva ta posebna društva imaju određen broj zajedničkih karakteristika, ali i vlastiti distinktivni kvalitet koji ih specificira u odnosu na druga društva. Tako i ovaj rad propituje sociokohezivnu ulogu *el-kalba* kao diferencijalnog tona društva utemeljenog u propozicijama islama.

(In)kohezija

Kohezija je, prema Klaiću (1987:702) "nutarnja sila koja djeluje između molekula nekog tijela držeći ih na okupu." Tako je, zapravo, kohezivan onaj koji je "uzajamno privlačan, koji drži zajedno, koji ima svojstvo koheriranja"⁶ (Anić, Klaić i Domović, 1998:701). Inkohezija je izraz suprotnog semantičkog kvaliteta spram riječi kohezija, a podudaran značenju inkoherencije. Inkohherentan je onaj "koji nema veze, koji nije u vezi, čiji dijelovi nisu povezani, labav; zbunjen, smeten, nedosljedan" (Anić, Klaić i Domović, 1998:603).

(Među)srčana harmonija – konceptualno jezgro uspostavljanja i opstojnosti socijalne kohezije

Period koji je prethodio objavi Kur'ana Časnog poznat je u historiografiji islama kao *džahilijet*⁷. Sa sociološkog stanovišta

⁵ Šijaković (2008:37) navodi primjere posebnih društava: robovlasničko, feudalno, kapitalističko i socijalističko (u prošlosti) te islamsko, afričko, zapadno i balkansko društvo (u sadašnjosti).

⁶ Izniman tematski značaj ima i termin *koherentan*, bliskoznačnica izraza *kohezivan*, koji, između ostalog, ima značenje "povezan (s drugim) tako da se svakoga trenutka titrajno stanje jednoga potpuno slaže s titrajnim stanjem drugoga" (Anić, Klaić i Domović, 1998:701).

⁷ Ovo je mišljenje klasičnih jezikoslovaca, međutim, cijenimo da je autentičnija i obuhvatnija misao utemeljena na Kur'anu časnom, prema kojoj se, zapravo, radi o stanju ljudskog duha sa ekspresijom u svim segmentima društvenog organiziranja i funkcioniranja. Prvo, tradicionalno razumijevanje predstavlja statičko poimanje *džahilijeta*, kao vremenski i prostorno ograničenog fenomena, dok drugo aktuelizira dinamičko poimanje utemeljeno na svjetonazorskom

posmatrano, unutargrupno odnošenje utemeljeno na krvnoj vezi, bila je tanka nit koja je tadašnjim stanovnicima Arapskog poluotoka jamčila kakav-takav status ljudskog društva.⁸ S druge strane, isti princip, krvna veza, bio je razlog i za snažnu međuplemensku konfrontaciju. Plemenski fanatizam i osvetoljubivost, bratoubilačka mržnja, drumsko razbojništvo i pljačkanje karavana, česti ratovi, pošast kamatnog poslovanja, nepravedna raspodjela dobara, obespravljeno i nasilje nad ženama, ubijanje vlastitih potomaka, raširenost prostitucije, alkoholizam i kockanje, nepismenost i slijepo pridržavanje tradicije su najupadljiviji indikatori haotičnog društvenog stanja na Arapskom poluotoku pred objavu Kur'ana (Halilović, 2013; Es-Sallabi, 2012). Na sceni je, dakle, bio tok izražene socijalne dezintegracije u vidu permanentnih i iscrpljujućih unutargrupnih sučeljanja.

Objava opisuje to stanje međusobnog neprijateljstva - koje bi za učesnike, u eshatološkom smislu, rezultiralo najgorom mogućom opcijom - na sljedeći način: (...) *I sjetite se Allahove milosti prema vama kada ste bili jedni drugima neprijatelji, pa je On složio srca vaša (fe ellefe bejne kulūbikum) i vi ste postali, milošću Njegovom, prijatelji; i bili ste na ivici vatrene jame, pa vas je On nje spasio. (...)* (Āli 'Imrān, 103). U navedenom ajetu prepoznaje se proces društvene reforme čije je početno stanje međusobna konfrontacija, a ishod bratstvo.⁹ Premošćivanje ove dvije krajnosti opisano je kraćom sintagmom *fe ellefe bejne kulūbikum*, na temelju koje razaznajemo da je, sa aspekta ljudskog faktora, uloga nositelja reformatorskog procesa pripala *el-kalbu*, kao organskoj osnovi mentalne rehabilitacije društva.

Muhammed, s.a.v.s., i njegovi ashabi, u skladu sa uputama Objave, uložili su ogroman napor ka prevazilaženju zatečene

karakteru džahilijetskog društva, koje se iznova javlja u različitim vremensko-prostornim realizacijama (Fatić, 2018).

⁸ Ova tvrdnja iznešena je iz perspektive posljedica grijeha. Grijeh razara izvornu strukturu ljudskog srca (*el-kalbu*), postepeno dehumanizira čovjeka i doprinosi kidanju društvenih veza. S tog aspekta posmatrano, upitno je u kojoj mjeri se džahilijetska zajednica može, uopće, nazvati društvom.

⁹ Povod objave ovog ajeta je podsjećanje na razvoj odnosa između medinskih plemena Evs i Hazredž. U džahilijetsko doba međusobno su vodili dugotrajne ratove, a ulaskom u islam postali su braća (Ibn Kesir, 2002).

situacije. Ipak, bez pomoći Uzvišenog Allaha postojeća konfrontiranost ne bi bila otklonjena. Na to ukazuju riječi Uzvišenog Allaha: *I On je sjedinio srca njihova (ve ellefe bejne kulūbihim). Da si ti potrošio sve ono što na Zemlji postoji, ti ne bi sjedinio srca njihova, ali je Allah sjedinio, - On je zaista silan i mudar. (El-Enfāl, 63).* U oba navedena ajeta prepoznaje se presudna uloga Stvoritelja u konstituiranju društvene harmonije, a *el-kalb* se situira kao glavni organski agens u tom procesu. Ovdje se, naravno, ne radi o biološkom, odnosno organskom sjedinjavanju, već o idejnom međuprožimanju - budući da je *el-kalb*, u perspektivi kur'anskih relacija, centar mentalnih funkcija čovjeka - čiji ishod je socijalno suglasje/jednoglasje.

Riječ je, dakle, prvenstveno o jednoj vrsti mentalnog magnetizma, a epicentar tog općedruštveno značajnog događaja jeste *el-kalb*. Takva srca (*el-kulūb*), odnjegovana Allahovom, dž.š., milošću, intervencijom i nadzorom, kucajući istim taktom, u načelu funkcioniraju gotovo jednoobrazno. Stoga, pravilna međusrčana interakcija članova određene zajednice, postavlja se kao mjera socijalne kohezije tog društva. Vrijedi i obrnuto, sociokohezivni profil zajednice indikator je horizontalne¹⁰ funkcionalnosti srca (*el-kulūb*).

Kada je u pitanju posredujuća uloga Plemenitog Gospodara pri ustanovljavanju međusrčane harmonije vjerničke populacije, tematskom analizom kur'anskog teksta moguće je primijetiti da se ovaj fenomen ne odnosi samo na medijacijsko djelovanje između jedinki konkretne zajednice (horizontala) već uključuje i direktno djelovanje na svaku individu (vertikala). Revelacijski argument su riječi: *O vjernici, (...) neka znate da se Allah upliće između čovjeka i srca njegova (...) (El-Enfāl, 24),* zatim: *(...) Allah je nekima od vas pravo vjerovanje omilio i u srcima vašim ga lijepim prikazao, a nezahvalnost i raskalašenost i neposlušnost vam omrazio. (...) (El-Hudžurāt, 7),* te: *(...) Njima je On u srca njihova vjerovanje usadio i svjetlom Svojim ih osnažio, i On će ih uvesti u džennetske bašče*

¹⁰ Sintagma 'horizontalno funkcioniranje srca (*el-kulūb*)' odnosi se na ravan međuljudske interakcije, tj. ulogu srca u međuljudskim relacijama. Ljudska srca funkcioniraju i po vertikali; izložena su intervenciji Allaha, dž.š., (*El-Enfāl, 24*) i zadužena su pravilnim odnošenjem spram Stvoritelja (*El-Enfāl, 2; Er-R'ad, 28; El-Hadž, 32*).

kroz koje će rijeke teći, da u njima vječno ostanu. (...) (El-Mudžādele, 22) i: (...) On će srce onoga koji u Allaha vjeruje uputiti (...) (Et-Tegābun, 11).

Šta više, funkcionalnost pomenute horizontale ima uporište u regularnoj vertikali, tj. pravilnom odnosu čovjekovog srca (*el-kalb*) spram (uputa) Uzvišenog Stvoritelja. Kur'an Časni potvrđuje povezanost Allahovog, dž.š., uplitanja, srčanog stanja pojedinca i društvene harmonije. Intervenisanje u cilju razvoja prosocijalne funkcije *el-kalba* na pojedinačnom nivou implicitno je prisutna u ajetu: *Samo Allahovom milošću, ti si blag prema njima; a da si osoran i grub, razbjegli bi se iz tvoje blizine. Zato im praštaj i moli se da im bude oprošteno i dogovaraj se s njima. A kada se odlučiš, onda se pouzdaj u Allaha, jer Allah zaista voli one koji se uzdaju u Njega. (Āli 'Imrān, 159).* Poslanikova, s.a.v.s., blagost (*linte*) i tolerantnost (*f'afu 'anhum*) u direktnoj su sprezi sa redukcijom potencijalne socijalne distance uzrokovane greškom saradnika¹¹, što vodi ka razvoju društvene stabilnosti. Društveno odgovorno srce (*el-kalb*) rezultat je, u prvom redu, Allahove, dž.š., milosti (*fe bi mā rahmetin minellāhi*), dok je srčana grubost i otupjelost (*fezzan galīza-l-kalbi*) znak odsustva vlastitih napora ka održavanju mentalne higijene, te uzrok izostanka društvene osjetljivosti i inicijacije asocijalnog djelovanja.

Istom leksičkom poveznicom (*kalb-ellefe*) predstavljena je socioinkluzivna moć zekata. *Zekat pripada samo siromasima i nevoljnicima, i onima koji ga skupljaju, i onima čija srca treba pridobiti (muellefeti-l-kulūb), i za otkup iz ropstva, i prezaduženima, i u svrhe na Allahovu putu, i putniku-namjerniku. (...) (Et-Tevbe, 60).* Naime, sintagma 'muellefeti-l-kulūb' referira se na pojedince čija je srca potrebno senzibilizirati za društveno usistemljenje posredstvom islamskog principa obaveznog udjeljivanja viška imetka. Ta inkluzivna nota zekata, kao instrumenta socijalne brige, važan je aspekt etabliranja društvene kohezije sa stanovišta socioekonomskog balansa.

¹¹ Ovaj ajet objavljen je povodom poraza muslimana na Uhudu, kada strijelci nisu poslušali Poslanikovu, s.a.v.s., naredbu (El-Kurtubi, 2017:112; Qutb, 1997:125-130).

Za predmetnu analizu čini se da je još jedna etimološka relacija značajna. Troslovna baza *elif*, *lam* i *fa*, pored ostalog,¹² ima i značenje *navike* (Muftić, 2017:45-46). Upravo ovo semantičko određenje nalazi se u suri *Kurejš*. Zbog *navike (ilāfi) Kurejšija, navike njihove (ilāfihim) da zimi i ljeti putuju, neka se oni Gospodaru ovoga Hrama klanjaju, koji ih gladne hrani i od straha brani. (Kurejš, 1-4)*. U tom smislu, a preneseno na temu rada, moguće je razumjeti da su srca (*el-kulūb*) aktera harmonizirane zajednice sviknuta jedna na druga u tolikoj mjeri da su postala dio ustaljenog socijalnog moda, takoreći, da su u harmoničnom međusobnom odnošenju zakoračila u sferu uobičajenog takta.

Pored toga što je, sa pravnog stanovišta, dio upotpunjenosti namaza, poravnavanje safova je još jedan od fenomena povezanih sa stanjima *el-kalba*. *Poravnajte se i nemojte se razjedinjavati pa da vam se srca razjedine (fe tahtelife kulūbukum). Neka iza mene stanu od vas punoljetni i razumni, i sve tako redom, i sve tako redom.* (El-Kušejri, 2015a:94). Dosljedno insistiranje na uređenosti safova prilikom obavljanja namaza neupućenom može ličiti na cjepidlačenje ili barem na sekundarnu aktivnost, ne toliko vrijednu trošenja energije.

Međutim, istraživači na polju socijalne inteligencije otkrili su značaj fizičke sinhronizacije¹³ među ljudima za njihov skladan odnos. Goleman (2007:40) uvjerljivo opisuje istraživačke rezultate koji pokazuju da sinhronizacija i na nivou samog uparivanja (eng. *matching*) položaja ima iznenađujući značaj za skladan odnos. Takva vrsta sinhronizacije, prema istom autoru, omogućuje da se ljudi povezuju, uklapaju i osjete pozitivnu emocionalnu rezonancu. Znanstvenici su, dakle, ustanovili da postoji veza između vanjskih i unutrašnjih formi ljudskog funkcioniranja, baš kao što prethodni hadis sugerira.

¹² U semantički opseg ove korijenske baze uključeni su i termini: sklad, harmonija, afinitet, prisnost, intimnost, pitomost, prijateljstvo, pakt, koalicija, saglasnost, povezanost, sjedinjenost, jednostudnost, uobičajenost (Muftić, 2017:45-46); ovi izrazi bitno upotpunjuju interpretativni mozaik predmetne teme.

¹³ Prema Golemanu (2007:38-40) fizička sinhroniziranost obuhvata usklađene pokrete, geste, zauzimanje istog položaja, smijeh, čak i koordinirani pogledi te disanje.

Nasuprot tome, istraživanja (Goleman 2007:39) su pokazala da *namjerna*,¹⁴ tj. glumljena sinhroniziranost ne pojačava usklađenost, čak se doima neumjesnom. Dakle, da bi se javila funkcionalna saglasnost među ljudima, nužna komponenta je adekvatan unutrašnji okidač, sa stanovišta islamske duhovnosti definiran kao pozitivan srčani impuls – iskrena namjera.¹⁵ U suprotnom, radi se samo o pojavi koja zalazi u sferu perceptivnog privida, zapravo simulacije zajedništva sa obilježjima vanjske združenosti a unutaršnjeg nesklada. Upravo takav slučaj ilustriran je u suri *El-Hašr* i predmet je analize u sljedećem odjeljku.

(Među)srčana disonanca – faktor socijalnih pukotina i rascjepa

Neizbježnost vodeće uloge *el-kalba* u struktuiranju i održavanju konstruktivne socijalne dinamike, moguće je, prema kur'anskom opisu, razumjeti i na temelju društvenih tendencija sa suprotnim predznakom. Takav proces zapaža se u sljedećem ajetu: *Samo u utvrđenim gradovima ili iza zidina oni se protiv vas smiju skupno boriti. Oni su junaci u međusobnim borbama. Ti misliš da su oni složni (džemī'an), međutim, srca su njihova razjedinjena (kulūbuhum šettā), zato što su oni ljudi koji nemaju pameti (lā j'akilūne).* (*El-Hašr*, 14).¹⁶ Međuljudska nesloga u ovom ajetu okarakterizirana je leksemom *šettā*. Riječ *šettā* i njene korijenske varijacije javljaju se pet puta u Kur'anu Časnom.

¹⁴ Ovaj podatak je posebno indikativan za nastavak teksta jer je, u skladu sa islamskim naučavanjem, ishodište namjere srce (*el-kalb*).

¹⁵ "Namjera (*nijjet*) vjernika bolja je od njegova rada, a rad licemjernog čovjeka (dvoličnjaka) je bolji od njegove namjere, a svako radi sa nekom namjerom. Pa kada vjernik radi neki posao u njegovom srcu (*kalb*) uzvitla se svjetlo." (Arif, 2000:236). Ovaj hadis indirektno opisuje pozitivnu korelaciju srca (*el-kalb*) i namjere (*nijjet*).

¹⁶ Ovaj ajet, kao i ajeti koji mu prethode u suri *El-Hašr*, tretira pojedine aspekte pohoda na Benu Nadir, jevrejskog plemena u blizini Medine sa kojim su muslimani imali ugovor. Nakon vijesti o njihovom kontaktu sa Kurejšijama s ciljem kovanja zavjere protiv muslimana i izdaje ugovora, Muhammed, s.a.v.s., pokrenuo je akciju protiv plemena Benu Nadir. Pripadnici ovog jevrejskog plemena računali su na obećanu pomoć licemjera. Privid međugrupnog sklada odnosi se na taj neprincipijelni savez medinskih licemjera, idolopoklonika i jevrejskog plemena Benu Nadir (Qutb, 2000:33-51).

Muftić (2017:819) je ovom izrazu dodijelio sljedeća značenja u bosanskom jeziku: rasut, razdvojen, razjedinjenost, raspršenost, različitost, raznovrsan, mnogovrsnost, nesređen, zbrkan, rasuti dijelovi, difuzija, disperzija, rasijanost. Navedena značenja su opozitna semantici termina *džemī'an*, leksičkom kontrapunktu, riječi *šettā*, koji joj prethodi u istom ajetu. Pored citiranog ajeta, ovaj termin je u Kur'anu časnom još jednom suprotstavljen terminu *džemī'an* u suri *En-Nūr*, kada se govori o kulturi objedovanja. Uzvišeni Allah kaže: (...) *nije vam grijeh da jedete zajednički (džemī'an) ili pojedinačno (eštāten) (...)* (*En-Nūr*, 61). Semantički spektar ove lekseme u kur'anskom kontekstu upućuje još i na različitost (*Taha*, 53 i *El-Lejl*, 4) te individualitet (*Ez-Zilzāl*, 6). Sve navedene značenjske opcije stoje nasuprot ideji kolektiviteta - društva, terminološki realiziranoj u arapskom jeziku kroz izraz *idžtimā'un*.

Na temelju kazanog, razumijemo da, iako prisutne bihevioralne forme neke zajednice mogu kod posmatrača razviti percepciju njihove socijalne uvezanosti (*tahsebuhum džemī'an*), međusrčana disparatnost njenih članova (*kulūbuhum šettā*) reflektira stvarno intersocijalno stanje. Prema tome, vanjska usaglašenost nije uvijek pouzdan indikator unutarnje harmonije. (Među)srčana disonanca uzrok je socijalnih pukotina koje vode ka socijalnoj dezintegraciji.

U istom ajetu primjećuje se, također, da *'akl* predstavlja mentalni proces koji uvjetuje stanje duha pomenute skupine te da je disfunkcionalnost *'akla* (*lā j'akilūne*) brana integraciji izoliranih jedinki u društvenu zajednicu. Iz kur'anske perspektive posmatrano, sjedište *'akla* je *el-kalb*, u skladu sa riječima Uzvišenog Allaha: *Zašto oni po svijetu ne putuju pa da srca (kulūb) njihova shvate (j'akilūne) ono što treba da shvate i da uši njihove čuju ono što treba da čuju, ali, oči nisu slijepa, već srca (kulūb) u grudima (sudūr).* (*El-Hadž*, 46).¹⁷ Iako se *el-kalbu* u kur'anskom kontekstu

¹⁷ U protekle dvije decenije pojavili su se znanstveni nalazi koji funkcionalni opseg ljudskog srca šire izvan okvira dosadašnjeg poimanja tog organa kao tjelesne pumpe za distribuciju krvi. Grupa znanstvenika, međunarodno priznatih lidera u fizici, biofizici, edukaciji, matematici, inženjerstvu, kardiologiji, psihologiji i drugim znanstvenim disciplinama (HeartMath Institute, n.d.), okupljena u institut "Heartmath" u cilju razvoja istraživanja ljudskog srca, ustanovila je da srce posjeduje vlastitu inteligenciju neovisno o CNS-u. Ti

pridružuju i drugi leksički reprezentanti mentalnih funkcija (npr. *fikh*), semantičko bogatstvo '*akla* upućuje na superiorni mentalni kvalitet kojeg ovaj izraz pokriva. "Etimologija samog termina '*akl*, koji se koristi za opis dominantnog mentalnog procesa srca, ukazuje na njegovu 'nadzorničku' ulogu. Naime, Muftić (1997) iznosi širok spektar značenja za ovaj termin, a nama se osobito značajnim za ovaj rad čine sljedeća određenja: izmaći visoko se popevši, sputavanje, postati zreo, punoljetnost, zatvoriti, povezati, ispreplesti. Ova značenja su indikator da je upravljačka dimenzija '*akla* konsolidacijske naravi. Drugim riječima, funkcija '*akla* je da nadgleda i povezuje sve ostale mentalne procese, upotpunjavajući/zatvarajući na taj način okvir za efikasnu mentalnu mapu čovjeka, što osigurava zrelo/plodno funkcioniranje srca (*kalb*). " (Neimarlija, 2012:215)¹⁸.

U tretiranom ajetu (*El-Hašr*, 14) odrična glagolska forma *lā j'akilūne* pojavljuje se kao uopćeni sintaksički član, bez specificiranog objekta na koji taj glagol upućuje. Kontekst je poznat (problematika društvenih odnosa), posredstvom tefsirskih djela identificirani su akteri (protivmuslimanski savez), kur'anski tekst opisuje njihovo duhovno stanje (intelektualni deficit), ali ostaje zapitanost u vezi pripadajućeg objekta glagola *j'akilūne* – šta to oni ne shvaćaju, odnosno, koja je mjera njihovog nerazumijevanja, ili na šta se odnosi disfunkcionalnost njihovog '*akla*?¹⁹ Potrebno je, dakle, kontekstualno specificirati opću

podaci, iako još uvijek ne dosežu opći znanstveni koncenzus, ukazuju na mogućnost inteligentnog djelovanja ljudskog srca posredstvom vlastite neuralne mreže u saradnji sa ranije detektiranim i znanstveno pojašnjenim CNS-om. Ovi nalazi koreliraju kur'anskom viđenju srca (*el-kalb*) kao inteligencijskog centra ljudskog bića.

¹⁸ Budući da predmet ovog rada nije sveobuhvatna semantika riječi '*akl*, jer bi to zahtijevalo više prostora, smatramo da je ovdje dovoljna naznaka o terminskoj – a posljedično i fenomenološkoj - vezi *el-kalba* (srca), '*akla* (inteligencije, logike) i *džemata* (društva, zajednice).

¹⁹ Ukoliko se ovaj uopćeni izraz ne specificira, tj. ako se ne odredi predmet '*akla*, mogla bi se afirmirati pomisao da se glagolska negacija odnosi na opću, odnosno totalnu nerazboritost - opcija za koju je, u ovom slučaju, teško naći argumentaciju. Parcijalna disfunkcionalnost '*akla* nije ekskluzivitet nemuslimana. Tako, naprimjer, ukorena je skupina muslimana (*El-Hudžurāt*, 4) zbog pomanjkanja bontonskih manira u ophođenju prema Poslaniku, s.a.v.s., i okarakterizirana negacijom '*akla*. Dakle, nije isključena mogućnost da '*akl*

odrednicu *lā j'akilūne*. Mogući odgovor na zapitanost šta je predmet *'akla*, u kontekstu razvoja i održivosti socijalne kohezije, nazire se u uvodnom dijelu 103. ajeta sure *Āli 'Imrān*, koji je već parcijalno protumačen.

Društveni koncenzus o fundamentalnoj zajedničkoj vrijednosti

Prethodno spomenuti ajet (*Āli 'Imrān*, 103) započinje riječima: *Svi se čvrsto Allahova užeta držite (v'atesimū) i nikako se ne razjedinjujte! (...)* Početni izraz *v'atesimū*, preveden kao *čvrsto držanje*, ima - za predmetnu analizu - nezaobilaznu korijensku višeslojnost. Prema Muftiću (2017:1118-1119) istoj etimološkoj bazi pripadaju i izrazi *'āsīmetun* (glavni grad, prijestolnica) i *'isāmūn* (savez), podaci koji značajno nadopunjuju interpretativnu matricu citiranog dijela ajeta. U tom smislu, ovaj dio kur'anskog teksta možemo razumjeti kao paralelu za centralnu ideju. Naime, da bi bilo koja skupina egzistirala kao društvo, neophodno je da njeni članovi prihvate neku vrijednost kao zajedničku, tj. neki idejni potencijal u funkciji centripetalne sile.²⁰ To zbog toga što su, sa stanovišta sociologije, "(...) društvene konstrukcije samoodržive samo do mjere do koje su *zajedničke*." (Bruce, 2005:28),²¹ baš kao što je u svakoj državi glavni grad (*'āsīmetun*) centar kojem gravitiraju demografske, političke, ekonomske, kulturne i druge silnice nekog nacionalnog korpusa. El-Kurtubi (2017:55) i Ibn Kesir (2002:219) navode predaje prema kojima se sintagma *Allahovo uže* odnosi na Kur'an Časni, a centralna kur'anska ideja je

muslimana ne funkcioniра po pitanju nekih sporednih socijalnih tokova. Međutim, ne mogu se u istu ravan staviti nedjelotvornost *'akla* kada se radi o pravilima lijepog ponašanja u društvu (*El-Hudžurāt*, 4) i kada je u pitanju aksijalna sila džematskog integriteta (*El-Hašr*, 14). To što protivmuslimanska alijansa ne predstavlja džemat ukazuje na intelektualnu diskfunkciju ozbiljnijeg karaktera.

²⁰ "Centripetalan (lat. centrum središte, petere težiti čemu) koji teži prema središtu; *centripetalna sila* fiz. sila koja je stalno usmjerena središtu gibanja." (Anić, Klaić i Domović, 1998:219).

²¹ Usljed ovih okolnosti, razumljivo je zašto neprincipijelni savez jevreja, medinskih licemjera i mekanskih idolopoklonika nije bio održiv. Nepostojanje ultimativne zajedničke vrijednosti, oko koje bi se navedene frakcije okupile i zarad koje bi bili žrtvovani njihovi nižerazredni suprotstavljeni interesi, ostao je neprevaziđen momenat za formiranje uspješnih međugrupnih relacija unutar saveza.

tevhid (monoteizam). Prihvatanje Objave od strane prve generacije podrazumijevalo je potpunu predanost svemu što iz nje proističe, između ostalog, i povinuće imperativnom otklonu od potencijalnog cijepanja zajednice putem frakcionaštva (*ve lā teferrekū*).

Pored združene orijentacije prema zajedničkoj vrijednosti, dimenzija koju bi, također, trebalo apostrofirati u ovom ajetu, jeste fundamentalnost onoga što se kvalificira kao osnovna idejna vrijednost. Hijerarhijski uređena egzistencija²² podrazumijeva da nisu svi fenomeni jednakovrijedni te, kao takvi, ne mogu pretendirati na status svjetonazorski relevantne i populacijski jednakoznačajne društvene ideje. Na tom tragu, vrijedna spomena je i postavka o centralnim i perifernim uvjerenjima i vrijednostima, razvijena u okrilju psihologije. Pennington (2001:83-84) iznosi za ovaj rad referentno stanovište da "vjerovanje neke osobe u postojanje Boga predstavlja središnje uvjerenje te osobe koje utječe na puno uvjerenja koje ta osoba ima o svijetu. Nasuprot tome, uvjerenje osobe da je sigurnije nositi sunčane naočale pri vožnji na suncu vjerojatno znatno ne utječe na druga uvjerenja te osobe. Središnja uvjerenja utječu na cijelu našu kognitivnu strukturu i određuju je, a periferna uvjerenja nemaju utjecaj šireg dosega na naše promišljanje svijeta (...) Kao što ljudi imaju uvjerenja o svijetu, isto tako imaju vrijednosti koje se tiču života, načina života, ponašanja u vezama, itd. Vrijednosti, kao i uvjerenja, mogu biti središnje ili periferne, s tim da su vrijednosti vrlo otporne na promjenu."

Prenešeno na tematski kontekst, *tevhid* (kur'anska maksima) je ultimativna vrijednost za sve muslimane, individualno i kolektivno, koja uključuje i organizira sve niže vrijednosne instance, obezbjeđujući društvenu sinhroniziranost i uravnoteženost. S druge strane, vrijednosna platforma protivmuslimanskog saveza predstavljala je miksturu međusobno suprotstavljenih centralnih ideja (jevreji, munafici, mušrici), što je za posljedicu imalo da njihova srca, kao nositelji centralne ideje, funkcioniraju po principu dispariteta (*šettā*). Suštinski, disfunkcionalnost *'akla* članova

²² Pod izrazom *egzistencija* ovdje se misli na postojeći svijet koji podrazumijeva Stvoritelja i stvorenja, tj. sveukupnu stvarnost zajedno sa svim bićima svijeta *gajba* i *šhadeta*.

protivmuslimanskog saveza u pogledu centralne ideje²³ nužno je vodila vrijednosnoj disperziji i, posljedično, sukobu njihovih specifičnih interesa²⁴. Asad (2004:863) i Maududi (1993:440) smatraju da ljudi koji nemaju čvrstu vjeru nikada ne postižu slogu, nego uvijek inkliniraju obostranom licemjerstvu i agresivnosti. Naknadno manifestirani sukob interesa javio se samo kao ishod latentnog rastrojstva i konfrontacije. Referirajući se na pomanjkanje *'akla* u pogledu temeljne zajedničke vrijednosti, Jusuf Ali (1991:1722) poentira: "Da su bili razboriti, prihvatili bi Uzrok jedinstva, vjere i istine."

Pored rečenog, ovdje se čini iznimno značajnim uvesti i analizirati pojam intersubjektiviteta.²⁵ Ističući veliku moć koju koncenzus daje uvjerenjima, Bruce (2005:29) dovodi u vezu kvantitet, koncenzus i čvrstinu intersubjektiviteta. Čvrstina intersubjektiviteta je proporcionalna brojnosti, tj. koncenzus je društveno relevantan ako je podržan kritičnom masom. Iz tog ugla posmatrano, može se uvidjeti razlog općegrupnog adresiranog poziva u gornjem ajetu (*Āli 'Imrān*, 103), uprisutnjenog kroz izraz *džemī'an*. Normativno, nijedan musliman ne bi smio ostati gluh na

²³ Najpogubnija rezultanta disfunkcionalnosti *'akla* je sljepoća srca (*El-Hadž*, 46). Takvo srce realnost *ne vidi* onakvom kakva ona jest. Budući da je odsustvo vida faktor dezorijentacije, stepen i posljedice srčane sljepoće proporcionalne su fenomenološkoj bitnosti *nepercipiranog* predmeta. Srce neoplemenjeno *'aklom* u pogledu spoznaje temeljne istine (*tevhid*) izvor je posvemašnje smetenosti i tumaranja, što, u konačnici, ishodi individualnom i kolektivnom propašću.

²⁴ Navodeći njihove partikularne interese, Ali (1991:1722) kaže sljedeće: "Mekanski pagani žele samo zadržati svoju nepravednu autokratiju, medinski licemjeri žele vlastitu dominaciju u Medini, a jevreji žele ostvariti svoju rasnu superiornost nad Arapima."

²⁵ Objašnjenje semantičke srži ovog izraza Klaić (1987:604) donosi u sljedećoj formi: "koji je zajednički većem broju subjekata (osoba)." Shodno raširenoj primjeni u različitim znanstvenim područjima (psihologija, antropologija, sociologija, fenomenologija), izraz *intersubjektivitet* zadobio je različita terminološka određenja. U kontekstu predmetne analize, najpodesnijim čini se sljedeće objašnjenje: "1) Proces i ishod dijeljenja iskustava, znanja, razumijevanja i očekivanja s drugima. (...) (mora postojati određeni stepen koncenzusa ili komunikacija ne bi bila moguća ...). (...) Stvari i njihova značenja intersubjektivni su u mjeri u kojoj dijelimo zajedničko razumijevanje istih. Kulturni identitet doživljava se kroz intersubjektivnost. (...) 2) Međusobna konstrukcija, izgradnja odnosa kroz zajedničku subjektivnost." (Oxford Reference, n.d.).

poziv za bezrezervnu, fokusiranu i kontinuiranu povezanost sa Kur'anom i centralnom idejom Objave. U takvoj sintaksičkoj strukturi sadržani su terminološki ilustratori i konektori zajedničke vrijednosti (Allahovo uže – Kur'an Časni i *tevhid*) i totaliteta vjerničke populacije (*džemī'an* – svi), čime se postiže, potencijalno, maksimalan stepen intersubjektiviteta.

Ideal međusrčanog kodiranja (*ellefe bejne kulūb*) bio bi beskonfliktno intersubjektivno polje muslimanske zajednice, čiji potencijal socijalne kohezije ne jenjava s protokom vremena niti s promjenom okolnosti. Realizaciju ovog koncepta kao ahiretske kategorije najavio je Muhammed, s.a.v.s. *Prva skupina koja uđe u Džennet bit će poput punog Mjeseca. Neće pljuvati, neće obavljati veliku nuždu, posude i češljevi će im biti od zlata i srebra, a mangale od alojinog mirišljavog drveta. Znoj će im biti misk, a svako od njih će imati po dvije žene. Od ljepote srž njihovih potkoljenica vidjet će se kroz meso. Među njima neće biti razilaženja niti međusobne mržnje, srca će im biti kao srce jednog čovjeka (kulūbuhum kalbun vāhidun) i veličat će Allaha ujutro i navečer.* (El-Kušejri, 2015c:268). U hadisu je dat opis mentalnog funkcioniranja zajednice na nivou međusrčanog stapanja u skladnu cjelinu (*srca će im biti kao srce jednog čovjeka*), realizacije koncenzusa o centralnoj idejnoj vrijednosti (*veličat će Allaha ujutro i navečer*) i korespondirajuće socijalne harmonije (*među njima neće biti razilaženja niti međusobne mržnje*). Put ka ovom idealu započinje adekvatnom socijanom akcijom na dunjaluku, podržanom simultanim pregnućem u svrhu oplemenjenja vlastitog srca.

Završna riječ

Klasično džahilijetsko društvo, zajednica predislamskih Arapa, udaljivši se od Allahovog, dž.š., zadovoljstva, hodila je trasom koja vodi u dunjalučki i ahiretski ambis. Ta predkur'anska društvena scena u mnogočemu je mikroslika današnjeg civilizacijskog stanja. Pored nepreglednog polja ratnih žrtava, milionskih kolona izbjeglica širom Zemlje, višestrukih genocida, naglašeni individualizam, suicidalna sklonost egzistencijalnom besmislu, kriza autoriteta, interakcijski primat društvenih mreža nauštrb fizičkog susreta, uzajamna otuđenost roditelja i djece samo

su neke od mnogostrukih prijetnji realizaciji primarne socioantropološke (za)datosti – međuljudskoj povezanosti u harmoničnu zajednicu.

Ako su početna stanja kompariranih zajednica, predislamske arapske i savremene, u načelu slična, onda je i rehabilitacijski put principijelno isti. To je proces koji, logikom kur'anske eksplikacije, započinje i održava se preporodom srca (*el-kalba*). Budući da Kur'an Časni srčanoj interakciji pridaje status efektivnog činioca socijalne reforme, međusrčana koherentnost nameće se kao presudan sadržaj društvene egzistencije jer je srce (*el-kalb*) - u perspektivi konstitutivnih izvora islama - korni organ čovjeka, opremljen superiornom mentalnom funkcijom (*'akl*). Srca oplemenjena *'aklom* u pogledu temeljne zajedničke vrijednosti nadilaze antagonistički intersocijalni profil i kadra su konstituirati ambijent socijalne kohezije.

Znajući da su srca ljudi pod nadzorom Uzvišenog Stvoritelja, srčana harmoniziranost po vertikali je *conditio sine qua non* harmonizacije po horizontali. Drugim riječima, jačanje srčane bliskosti sa Stvoriteljem (vertikala) pretpostavka je međusrčane konsonante, tj. poželjnog međusrčanog prožimanja na razini društva (horizontala). Svaki individualni srčani napredak (vertikala) prilog je konstituiranju i razvoju kolektivne harmonije (horizontala). Zato je detaljno pojašnjenje osobnosti realizacije individualnog duhovnog razvoja znanstveni poduhvat od suštinskog značaja (i) u kontekstu razvoja socijalne kohezije. Takav korak, međutim, predmet je zasebne stručne analize, što se ciljno i prostorno ne poklapa sa okvirom ovog rada i ostaje zadatak za neku drugu priliku.

Literatura

- Ahmetović, H. T. (2013). *Djela srca*. Doboj Istok: autor.
- Ali, A.Y. (1991). *The Holy Qur-an: English translation of the meanings and Commentary*. Al-Madinah Al-Munawarah (KSA): King Fahd Holy Qur-an Printing Complex.
- Anić Š., Klaić N. i Domović, Ž. (1998). *Rječnik stranih riječi: tuđice, posuđenice, izrazi, kratice i fraze*. Zagreb: Sani-plus.

- Arif, M. (2000). *Hiljadu i jedan hadis*. Bihać: Islamska pedagoška akademija.
- Asad, M. (2004). *Poruka Kur'ana/prijevod i komentar Muhammed Asad*. Sarajevo: El-Kalem.
- Badri, M. (2017). *Kontemplacija: islamska psiho-duhovna studija*. Sarajevo: Centar za napredne studije.
- Bakeri, H. (2009). *Ponovni pogled na islamski odgoj*. Sarajevo: "Ibn Sina".
- Bednar, T. (2007). *Latinski citati. 1 izd.* Beograd: Aruna.
- Bruce, S. (2005). *Sociologija*. Sarajevo: Šahinpašić.
- El-Gazali, E. H. (2005). *Preporod islamskih nauka (knj. 5)*. Sarajevo: Libris.
- El-Karadavi, J. (2012). *Kako se odnositi prema Kur'anu časnom*. Travnik: Elči Ibrahim-pašina medresa.
- El-Kurtubi, M.A. (2013). *Tefsir: sveobuhvatni tumač kur'anskih poruka. Knj. 1; prijevod sa arapskog Zijad Dervić, Fahrudin Smailović*. Sarajevo: Bookline.
- El-Kurtubi, M.A. (2017). *Tefsir: sveobuhvatni tumač kur'anskih poruka. Knj. 4; prijevod sa arapskog Zijad Dervić, Fahrudin Smailović*. Sarajevo: Bookline.
- El-Kušejri, M. H. (2015a). *Muslimova zbirka hadisa. Knj. 2; prevod i komentar Šefik Kurdić, Semir Rebronja*. Zenica: Islamski pedagoški fakultet; Novi Pazar: Centar za proučavanje orijentalne civilizacije i kulture.
- El-Kušejri, M. H. (2015b). *Muslimova zbirka hadisa. Knj. 5; prevod i komentar Šefik Kurdić, Semir Rebronja*. Zenica: Islamski pedagoški fakultet; Novi Pazar: Centar za proučavanje orijentalne civilizacije i kulture.
- El-Kušejri, M. H. (2015c). *Muslimova zbirka hadisa. Knj. 8; prevod i komentar Šefik Kurdić, Semir Rebronja*. Zenica: Islamski pedagoški fakultet; Novi Pazar: Centar za proučavanje orijentalne civilizacije i kulture.
- Es-Sallabi, A.M. (2012). *Život i djelo posljednjeg Vjerovjesnika: prikaz i analiza događaja*. Holandija: Džemat Hidžra.
- Eš-Šerif, M.H.A.M. (2010). *Srčani ibadeti i njihov utjecaj na život vjernika*. Sarajevo: Bookline.
- Fatić, A. (2018). Semantičko polje riječi *ğahiliyya* u Kur'anu. *Znakovi vremena - Časopis za filozofiju, religiju, znanost i društvenu praksu br. 80/81*, str. 47-65.

- Goleman, D. (2007). *Socijalna inteligencija: nova nauka o ljudskim odnosima*. Beograd: Geopoetika.
- Halilović, S. (2012). *Šta Kur'an kaže o čovjeku: uvod u kur'ansku antropologiju*. Sarajevo: El-Kalem i Centar za napredne studije.
- Halilović, S. (2013). *Sira: životopis posljednjeg Allahovog poslanika. 4. dopunjeno izd.* Sarajevo: Dobra Knjiga; Zenica: Islamski pedagoški fakultet.
- Halilović, S. (2015). *Osnovi tefsira: temeljne postavke za pravilno razumijevanje i tumačenje Kur'ana. 2. dopunjeno izd.* Sarajevo: Dobra Knjiga.
- HeartMath Institute. (n.d.). Preuzeto 12.04.2020. sa sajta <https://www.heartmath.org/about-us/team/board-of-directors/>
- Hodžić, B. (2005). *Srce u Kur'anu*. Sanski Most: Medžlis Islamske zajednice.
- Ibn Kesir, I. (2002). *Tefsir*. Sarajevo: Visoki saudijski komitet za pomoć BiH.
- Klaić, B. (1987). *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Korkut, B. (1992). *Kur'an s prevodom*. Medina Munevvera: Kompleks Hadimu-l-Haramejni-š-Šerifejni-l-Melik Fahd za štampanje Mushafi Šerifa.
- Maududi, A.A. (1993). *The Meaning of the Holy Quran. Vol.5*. Lahore (Pakistan): Islamic Publications.
- Muftić, T. (2017). *Arapsko-bosanski rječnik. 4. izd.* Sarajevo: El-Kalem.
- Neimarlija, M. (2012). (In)formativna osobenost kur'anske sprege srce-djelo. *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici*. Zenica: Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici, br. 10, str. 209-224.
- Pennington, D.C. (2001). *Osnove socijalne psihologije. 2. izd.* Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Pešić, M. i Bazić, J. (2010). *Sociologija. 5. izdanje*. Univerzitet Singidunum: Beograd.
- Oxford Reference. (n.d.). Preuzeto 17.08.2019. sa sajta <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803100008603>

- Qutb, S. (1997). *U okrilju Kur'ana=Fi zilali-l-Qur'an. Sv. 4.* Sarajevo: Fakultet islamskih nauka.
- Qutb, S. (2000). *U okrilju Kur'ana=Fi zilali-l-Qur'an. Sv. 28.* Sarajevo: Fakultet islamskih nauka.
- Smailagić, N. (1975). *Uvod u Kur'an: Historijat – Tematika – Tumačenja.* Zagreb: Medicinska naklada.
- Šijaković, I. (2008). *Sociologija: uvod u razumevanje globalnog društva. 3. dopunjeno izdanje.* Ekonomski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci. Preuzeto 14.01.2020. sa sajta <http://www.sijakovic.com/wp-content/uploads/2012/06/sociologija.pdf>

Professional paper

THE QUR'ANIC PERSPECTIVE ON THE ROLE OF EL-KALB IN GENERATING SOCIAL (IN)COHESION

Muamer Neimarlija, MA

Abstract

Since humans are essentially social beings a stimulating social environment is crucial for human development. On the other hand, anything that promotes social distance, conflict, or facilitates social disintegration can be treated as a disruptive variable in the context of overall human development.

The events the 21st century civilization witnesses point to the threat of the accelerated disintegration of the local and global social fabric. Multiple addictions, an increase in suicides, marital disfunction, tensions between an individual and the community, racism and xenophobia, insensitivity to the difficulties of the other and the different, terrorism, the continuity of wars, are just some examples of social alienation and growing existential nonsense, to which even the most developed countries have not shown resistance. The tendency of intensifying social incohesion imposes the requirement for seeking an appropriate scientific answer to the question of which constitutive element of the human being and under which circumstances has primacy in the genesis of social (in)cohesion. In this sense, one of the insufficiently researched factors of social (in)cohesion is al-kalb, an unavoidable agent within the general benefit-harm relationship from the point of view of the constitutive sources of Islam.

The aim of this paper is to elaborate on and promote the socio-cohesive potential of al-kalb, the explication of which rests primarily on the intra-Qur'anic relations. Such a goal required interpretation of reference ayats, further strengthened by relevant insights from certain areas of modern science. The research findings confirm that al-kalb, as the primary organ of human being, is the initial and most important factor of social (dis)integration and (dis)harmony. For the purposes of this paper, a methodological approach, based on a combination of traditional and rational tafsir

and the application of the thematic tafsir method, was used (Halilović, 2015).

Keywords: the Qur'an, al-kalb, heart, social cohesion, social incohesion, common value

م. معمر نائمرلييا ، كلية التربية الإسلامية ، جامعة زينتسا

وظيفة القلب من منظور قرآني كعامل في بناء الترابط الاجتماعي أو تفككه

الملخص

من المسلم به القول بأن الإنسان كائن اجتماعي تنشأ فرضية أن المحيط الاجتماعي المحفز ذو أهمية بالغة في سياق نمو الفرد. وإلا إذا كان الوضع مغايراً عن ذلك، فإن كل ما يحفز التباعد الاجتماعي، والخلافات، ويشعل نار التفكك الاجتماعي من الممكن أن يعتبر متغيراً سلبياً في طريق الإنسان لتحقيق التقدم كله. وإن الأحداث التي تشهدها الحضارة الإنسانية في القرن الواحد والعشرين لخير دليل على الخطورة الكامنة وراء تفكك البنية الاجتماعية على المستوى المحلي والعالمي. إن ظواهر الإدمان بأوجهه المختلفة، وارتفاع معدل الانتحار، واختلال العلاقة الزوجية، وظهور التوتر في علاقة الفرد بمجتمعه، والعنصرية، وكرهية الأجانب، عدم الإحساس بصعوبات الآخر والمختلف والإرهاب، واستمرار الحروب، لتمثل فقط جزءاً يسيراً من أوجه الاغتراب الاجتماعي والفراغ الوجداني المتزايد، والتي لم تتمكن من تفاديها حتى الدول المتقدمة. إن التقدم المتسارع نحو تفكك المجتمع يفرض علينا ضرورة إيجاد إجابة علمية مناسبة على التسؤال المطروح حول ماهية الجزء المكون للنفس البشرية الذي له الأولوية في نشوء التفكك الاجتماعي، وتحت أية ظروف يظهر تأثيره إلى الواجهة. وفي هذا السياق يبرز أحد العوامل الاجتماعية المحفزة للتفكك الاجتماعي، ألا وهو القلب، والذي لم يبحث بشكل كاف، مع أنه يعد واحداً من العوامل الأساسية من منظور مصادر تعاليم الإسلام، والذي لا بد من ذكره عند بحث الموازنة بين المنفعة والضرر العامين.

ويهدف هذا البحث إلى بلورة أهمية دور القلب كعامل في الترابط الاجتماعي والتأكيد على تلك القدرة القائمة أساساً على المضامين القرآنية. ولتحقيق الهدف الموضوع لهذا البحث توجب علينا تحليل الآيات القرآنية، ومن ثم التأكيد على المعاني المنشودة من خلال التطرق إلى عدة أبحاث علمية متقدمة. وقد أكدت نتائج البحوث العلمية أن القلب، بصفته العضو

الأساس في كيان الإنسان، هو أهم العوامل وأكثرها تأثيرا في ترابط المجتمع وتفككه وانسجابه من عدمه. هذا البحث يقوم على منهجية تستند إلى التفسير التراثي والعقلي ومن ثم تطبيق طرائق التفسير الموضوعي (خليلوفتش، 2015) .

الكلمات الأساسية: القرآن، القلب، الفؤاد، الترابط الاجتماعي، التفكك الاجتماعي، القيمة المشتركة .